

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE YAŞAMIN ANLAMI İLE ÖZ-AŞKINLIK İLİŞKİSİNDE ÖLÜM ANKSİYETESİNİN ARACILIK ROLÜ

Gökhan Özcan*, Halil Ekşi**, Füsun Ekşi***

Makale geliş tarihi/Received:20.03.2020

Kabul tarihi/ Accepted:18.08.2020

*Uzman Psikolog, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora Programı Öğrencisi

**Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı Başkanı

***Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü Öğretim Üyesi

fgokhanozcan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6916-6186i

halileksi@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7520-4559

fusun.eksi@medeniyet.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5741-2725

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Gökhan Özcan

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, MÜ Göztepe Kampüsü No:157, 34722 Kadıköy/İstanbul

Tel: +905078721266

ÖZET

Amaç: Bu araştırma, üniversite öğrencilerinde, yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık arasındaki ilişkide ölüm anksiyetesinin aracılık rolünün incelenmesi amacıyla yapılmıştır. **Yöntem:** Araştırmanın verileri 29 Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi'nden tabakalı örnekleme yöntemiyle % 95 güven aralığında, ± % 5 örnekleme hatası ile seçilen 326 öğrenciye Kişisel Bilgi Formu, Yaşamın Anlamı Ölçeği, Ölüm Anksiyetesi Ölçeği ve Öz-aşkınlık Ölçeği uygulanarak elde edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. **Bulgular:** Araştırmadan elde edilen bulgulara göre yaşamın anlamı, ölüm anksiyetesi ve

öz-aşkınlık düzeylerinin cinsiyet, yaş ve algılanan gelir düzeyi ile ilişkisinde anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Öz-aşkınlık ile yaşamın anlamı ve ölüm anksiyetesi arasında çoklu düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ve ölüm anksiyetesinin yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık ilişkisine aracılık rolü yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca yaşamın anlamı ile ölüm anksiyetesi arasında genel literatürdeki araştırma sonuçlarının aksine, pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. **Sonuç:** Araştırma, varoluşçu felsefe ve psikoterapi literatürünü hem destekleyen hem de desteklemeyen nitelikteki bulgularıyla ilgili literatüre teorik ve klinik katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm anksiyetesi, öz-aşkınlık, yaşamın anlamı, varoluşçuluk

MEDIATING ROLE OF DEATH ANXIETY IN CORRELATION WITH THE MEANING IN LIFE AND SELF-TRANSCENDENCE IN THE UNIVERSITY STUDENTS

Purpose: This research was carried out to investigate the mediating role of death anxiety in the relationship between the meaning of life and self-transcendence in university students. **Method:** The data of the study were obtained by applying Personal Information Form, Meaning of Life Scale, Death Anxiety Scale and Self-transcendence Scale to 326 students who were selected from 29 Mayıs University Faculty of Economics and Administrative Department with a 95% confidence interval, with $\pm 5\%$ sampling error. Relational model was used for the purpose of the study. **Results:** According to the findings obtained from the research, there was no significant difference between the meaning of life, death anxiety and self-transcendence levels and gender, age and perceived income level. It was found that there was a very significant relationship between self-transcendence and the meaning of life and death anxiety, and the role of death anxiety as mediating the meaning of life and self-transcendence relationship. In addition, contrary to the research results in the general literature, a positive relation was found between the meaning of life and death anxiety. **Conclusion:** The research provides theoretical and clinical contributions to the related literature regarding its findings both supporting and not supporting the existentialist philosophy and psychotherapy literature.

Keywords: Death anxiety, meaning of life, self-transcendence, existentialism

GİRİŞ

Varlığını erken çocukluktan yaşlılığa dek tüm yaşam evrelerinde hissettiren ölüm, canlılığın kaçınılmaz yazgısıdır. İnsan benliği, ölümü diğer canlılardan farklı bir nitelikte deneyimler. Bu farklılık, insanın insan olduğunun farkında olmasından kaynaklanır. Böylece ölüm hayvanlarda sadece temel bir korku iken insan bilincinde kaygı haline bürünür. Yaşam bu kaygının farklı yüzleriyle mücadele ederek geçmekte ve nihayetinde ölüme yenilerek son bulmaktadır. İnsanın yaşamda sağlıklı yaşayabilmesi için ölüm gerçeğiyle baş edebilmesi, bunun içinse bazı meşguliyetler ve savunma mekanizmaları geliştirmesi ve nihayetinde yaşamdan anlam elde edebilmesi gerekmektedir. Ölüm anksiyetesi şu haliyle türümüzün evrimi boyunca anlamlı ilişkilerin, ürünlerin ve davranışların önemli bir motive edici kaynağı olarak değerlendirilebilir (Langs, 1997).

Tüm başa çıkma çabalarına rağmen ölüm bireye temelde yok olma korkuları hissettirerek birincil kaygı unsuru haline gelir (Yalom, 2001). Ölümle ilgili kaygı felsefi ve psikolojik açıdan oldukça önemlidir. Varoluşçu psikologlar ve teorisyenler, insan deneyiminin, kaçınılmaz ölüm bilincine karşı anlam aramak için eşzamanlı ihtiyaçların baskısı altında olduğunu öne sürmüşlerdir (Becker, 2014). Tam da burada kaygının korkudan yapısal olarak farklı bir içeriğe sahip olduğunu not düşmek gerekmektedir. Kaygı ile korku kavramını ilk defa Soren Kierkegaard (2012) ayırt etmiş, korkunun nesnesi olan bir duygu olduğundan; kaygının nesnesinin olmadığından, bu nesnenin olsa olsa hiçlik olabileceğinden bahsederek ölüm anksiyetesini özgül bir kavram olarak literatüre kazandırmıştır. Bir diğer varoluşçu filozof Heidegger (2011) selevi Kierkegaard'tan esinlenerek insanı 'ölümle-doğru-varlık' olarak tanımlamaktadır. Şöyle ki gündelik yaşamda insan, ölümün kesinliğini gizlemeye, örtmeye çalışır. Dasein bu kesinliği bir anlamda belirsiz hale getirir. Hiçlikle yüzleşebilen insan varlığının olanaksızlığının olanaklılığını kavrar ve kendini bireyselleştirerek gündelik yaşamdan otantik yaşama doğru seyretmiş olur (Barrett, 2003; Çüçen, 2000).

Görüldüğü üzere, akademik çalışmalardan önce, ölüm ve ölüm anksiyetesini kavramları üzerine Kierkegaard ve Heidegger başta olmak üzere varoluşçu yazarlar çalışmıştır. Varoluşçuluk her ne kadar Kierkegaard ile başlatılsa da, varoluşçuluğu ve temsilcilerini felsefi bir geleneğin halkası olarak göstermek hatalı bir çıkış noktası olacaktır. Varoluşçuları yakın zaman dilimlerinde yaşamış ve yakın meseleler üzerine kafa yormuş muhtelif düşünürler topluluğu olarak yorumlamak doğruya yakın bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Kaufmann (2001) varoluşçuluğun ilkelerini, herhangi bir okuldaki olmamak, bireyci bir dünya görüşüne sahip olmak gelenekçi felsefe ile araya mesafe koymak, belli başlı inançlar kümesini yetersiz bulmak şeklinde tanımlamaktadır. Felsefede ölüm sorunu daha önceki dönemlerde farklı düşünürler tarafından ele alınsa da esas sorunlaştırılmasını varoluşçuluk ile birlikte başlatmak mümkündür (Aydoğdu, 2016). Ölüm anksiyetesini üzerine çalışmalar Kierkegaard ve Heidegger sonrası yazarlar tarafından (Camus, 2016; Dittfurth, 1991; May, 1996; Sartre, 2009) devam ettirilmiştir.

Ölüm ve ölüm anksiyetesini üzerine ilk ciddi akademik araştırmayı yapan Elizabeth Kübler-Ross (2010) yas sürecinin aşamalarını incelemiştir. Çağdaş yazarlar (Bauman, 2012; Becker, 2014; Canetti, 2007; Jong ve Halberstadt, 2016; Kellehear, 2015; Levinas, 2014; Neimeyer, 1994; Spellman, 2017) ölüm psikolojisini ve beraberinde getirdiği kaygıyı bireysel ve toplumsal yönleriyle inceleme konusu yapmaya devam etmişlerdir. Firestone (2009) ölüm anksiyetesinin literatürde kompleks bir fenomen olarak ele alındığını, yazarların ölüm anksiyetesini, fiziksel ve zihinsel yok oluş, yalnızlık hislerinin temeli, ayrılma kaygısının sebebi, belirsizlikten doğan üzüntü, kontrolümüzün altında olmayan durumlar karşısında yaşanan çaresizlik gibi farklı biçimlerde tanımladıklarını bildirmektedir. Birçok psikoterapist ölüm anksiyetesini çalışmalarının önemli bir parçası olarak görmüştür. Freud (2001) ölümü, organik olanın inorganik olana dönme çabası olarak oldukça biyolojik bir zeminde ele

almaktadır. Jung (1997) ölüm anksiyetesinin bir yaşama kaygısı olduğunu söylerken; Yalom (2008) ölüm anksiyetesinin genellikle ölümle ilişkili olmayan sorunlar yarattığını, gizlenen bir etkiyle insan yaşamında geniş bir alana yayıldığını, Borgna (2015) ise ölümün yakın olduğu hissini bireyin benliğinde ve yansıdığı dünyada kesintiler meydana getirdiğini belirtmektedir. Tillich (2000) var olmama farkındalığının bireyde ‘kader ve ölüm, boşluk ve anlamsızlık, suçluluk ve ayıplanma’ şeklinde tezahür ettiğini ifade etmektedir.

Ölüm anksiyetesi literatürde spiritüel iyi oluş, yaşam doyumu gibi farklı değişkenlerle incelenmiş, mevcut çalışmaların birçoğunda ölüm anksiyetesinin yukarıda belirtilen değişkenlerle ters bir korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir (Benli ve Yıldırım, 2017; Erdoğan ve Özkan, 2007; Soleimani, Sharif, Yaghoobzadeh, Yeoh ve Panarello, 2018). Buradan hareketle ölüm anksiyetesinin hayatta anlamlı eylemlerde bulunma ve bundan tatmin olma duygusu ile bağdaşmadığı sonucu, ölüm anksiyetesinin Frankl (2009)’ın ‘kişinin kendisi dışında bir etkinlik ile meşgul olması’ olarak tanımladığı ‘öz-aşkınlık’ kavramı/olgusu ile ilişkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Aşkınlık, esasen varlık felsefesinin anahtar kavramlarından biridir. Aşkınlık kavramına, ruhbilim alanı içerisinde değilse bile felsefe literatüründe net olarak ilk defa Spinoza’nın Tanrı’nın içkinliği ve aşkınlığını konu edindiği çalışmalarında rastlanmaktadır (Deleuze ve Guattari, 2015). Aşkınlık en yalın haliyle ihtiyacımızın yöneldiği nesnedir. Açlık ve susuzlukta yöneldiğimiz nesne aşkın bir nesne olarak tanımlanabilir. Aşkınlığın buradan hareketle iki şekilde tezahür ettiği söylenebilir: İlki, insan ilişkilerinin aşkın alanıdır ki bu durumun aşkınlığı, insan bilincine doğrudan nüfuz edememizden ileri gelmektedir. İkincisi ise insanın sonlu yaşamını aşan bir ‘zamanüstülüktür’. İlk alan ahlaki bir aşkınlık; ikinci alan ise tinsel bir aşkınlığı imlemektedir (Vural, 2003).

Reed (1991)’e göre öz-aşkınlık bireyin psikolojik iyi oluşunu mümkün kılan önemli bir bilişsel beceridir. Vanagas ve Rakšnys (2014) öz-aşkınlığı, insan ilişkilerindeki toleransın, anlayış ve katılımcılığın, demokratiklik ve saygının temeli olması sebebiyle Maslow’un ‘kendini gerçekleştirme’ kavramından daha temel bir olgu olarak görürken, “kendini gerçekleştirme denen şey, kendini aşmanın niyetlenilmeyen bir sonucudur” diyen Frankl (1994)’ı teyit etmiş olmaktadır. Otway ve Carnelley (2013) öz-aşkınlığı, bireyin kendi ihtiyaçları değil, başka insanların ve dünyanın ihtiyaçlarını ön plana koymayı sağlayan bir özellik olması sebebiyle bencilliğin en az hakim olduğu kişilik özelliği olarak değerlendirir. Öz-aşkınlık kavramına varoluşçu bir perspektiften bakılmaya teşebbüs edildiğinde, insanın bir yaratım ortaya koyabilmesi için bir tercihte bulunması ve bu tercihin de bireyi bir eyleme yönlendirmesi gerekmekte olduğu gerçeğiyle karşılaşılır. Varoluşçuluğun zaten özgürlük dediği şey, kişinin eylemleriyle statik durumunu aşması ve mevcut imkanlarla ve nihayetinde amaçlılıkla ilişkilendirilmesidir (Solomon, 2006). Bu bilgiler ışığında öz-aşkınlık, bireyin özgürlüğünü sağlayan bir imkandır, denebilir.

Brown (1959)'ın psikanalizdeki yüceltme mekanizmasını, kayıp yaşamın bir arayışı, insanı hayvandan ayıran temel bir özellik ve dış dünya kadar tecrit edilmiş iç dünyayı tanıma ödevini sağlayan bir keşif aracı olarak tanımlaması, yüceltme mekanizmasının öz-aşkının psikanalizdeki karşılığı olarak değerlendirilebileceğini düşündürmektedir. Öz-aşkınlık, buradan hareketle bireyi kendi geçiciliğinden uzaklaştırıp, bireyin kendini başka yaşamları zenginleştirmeye ve dolaylı olarak da kendi yaşamını zenginleştirmeye yöneltmesi aracılığıyla, daha önce aktarılan literatür bağlamında, ölüm anksiyetesi ile kontrast bir kavram olarak görülebilir.

Ölüm anksiyetesinin literatürde yaşamın anlamı ile bağlantısını sınavan çalışmaların mevcut olması (Bergman, Bodner ve Haber, 2018; Yüksel, Güneş ve Akdağ, 2016), ölüm anksiyetesinin bu açıklamalardan çıkarsandığı üzere yaşam uğraşından edinilen 'anlam duygusu' ile bağlantılı bir olgu olduğunu düşündürmektedir. Baumesiter (1991)'e göre anlam, fikirleri ve nesnelere öngörülebilir bir şekilde birbirine bağlayan ve nispeten sabit bir yoldur. Yaşamın anlamı, varoluşun bir amacının olup olmadığı sorusu, insan olarak üstlenmemiz gereken görev ve sorumluluklarımızın ne olduğu yolundaki sorular insan bilincini tümüyle kaplamıştır (Fromm, 2006). Bu minvalde Frankl (2014), yaşamın anlamı sorusunun yanlış sorulduğunu, yaşama soru sorulamayacağını, yaşama sadece üstlendiğimiz ödev ve sorumluluklar ile yani öz-aşkınlık ile cevap verebileceğimizi ve bunun da kişiye yaşamın anlamını vereceğini ifade etmektedir. Frankl'dan farklı olarak Maslow'a göre daha düşük ihtiyaçlar karşılanana kadar, yaşamdaki değerler ve anlam insan motivasyonu üzerinde çok az etkiye sahiptir. Ancak daha düşük ihtiyaçlar karşılandığında, değerler bireyde motivasyon güçleri olur (Debats, 1996). Anlam, öyleyse yaşamdaki parça-bütün diyalektiği içerisine yerleştirebildiğimiz amaçtır. İnsan hem kendisi hem de öteki için belirlediği hedefi anlam olarak hissetmektedir. Başka bir ifadeyle birey varlığı ile ölümlle ilişkilenerken onunla hesaplaşır ve bu diyalektik bağlanma içerisinde ortaya anlam çıkar. Şu halde bağlanma eylemi yani bir şeye kendini verme eylemi, yaşama dair coşku, anlam ve merakı, kendisi ve insanlık için elinden geleni ortaya koyma becerisi olarak tanımlanabilir (Christian, 1986; Mengüşoğlu, 1988). Buradan hareketle söylenebilir ki amaçlar ve hedefler gelecekle ilgili beklentilerin ve yönelimlerin somut bir ifadesi olmakla, pozitif ve iyi oluşu içeren yaşam biçimini belirleyen bir ölçüt olarak düşünülebilir (Emmons, 2005).

Anamlı bir yaşam için bireyin kendi dışında bir şeyle olumlu bir bağ kurması yeterli değildir; bağ kurulan şeyin bireyden bağımsız olarak iyi bir şey olması da gerekmektedir (Durant 2005; Wolf, 2010). Adler (2000) ne kadar insan varsa yaşamın anlamına ilişkin deneyim ve görüşlerin de o kadar fazla olacağını, her görüşün birtakım yanlış yönler içerdiğini, tamamen yanlış sayılamayacak görüşün ise amaca yönelik olan anlam duygusu olduğunu belirtmektedir. İnsan, aksi durumda, yani mevzu bahis anlam duygusunu yaşamında keşfedemediğinde yahut kabullenemediğinde kendisinde bir 'varoluşsal vakum', 'varoluş yararı' oluşmaktadır. Bu vakum kişinin şiddet ve öfke sorunları gibi psikiyatrik belirtiler yaşamasına, sosyal normlardan farklılaşmasına neden olmaktadır (Foulquie, 1998;

Guttman, 2008; Macdonald ve Wong, 2012; Marshall, 2012). Anlam arayışı son tahlilde yaşamın bir amacının olduğunu fark eden, bunu ihtiyaç olarak hisseden ve bunun için emek sarf eden bireylerin sahip oldukları bir çabadır (Eagleton, 2007; Tagay, Voltan Acar ve Nalbant, 2016).

Ülkemizde ölüm anksiyetesi ile ilgili literatür tarandığında, yapılan çalışmaların çoğunun yaşlılık dönemindeki ya da ölümcül kronik hastalığı olan bireylerin ölüm anksiyetelerini, daha ziyade dindarlık değişkeni bağlamında ele aldığı görülmüştür (Akça ve Köse, 2008; Arpacı, 2011; Dağlı 2010; Öztürk, 2010; Softa, Uçukoğlu, Karahmetoğlu ve Esen, 2011). Bu araştırmanın önemi, buradan hareketle, ölüm anksiyetesini, az sayıda çalışmaya konu olmuş bir kavram olan öz-aşkınlık değişkeni bağlamında, ölümcül kronik hastalığı olmayan genç yetişkin örnekleminde incelemesidir.

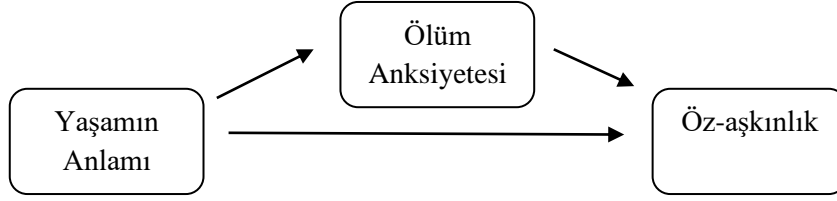
Bu araştırmanın ana amacı şu soruya yanıt aramaktır: Üniversite öğrencilerinde yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık ilişkisinde ölüm anksiyetesi aracılık rolü yapar mı? Alt amaçlar ise şöyle belirlenmiştir: 1) Yaşamın anlamı ile ölüm anksiyetesi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? 2) Yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? 3) Ölüm anksiyetesi ile öz-aşkınlık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Araştırmanın hipotezleri şöyledir: 1) Ölüm anksiyetesi, yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık arasında aracılık rolü yapar. 2) Ölüm anksiyetesi ile yaşamın anlamı arasında negatif bir ilişki vardır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Ölüm anksiyetesinin yaşamın anlamı ve öz-aşkınlık üzerindeki aracılık etkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmanın modeli Şekil 1’de sunulmuştur. Bu model değişkenler arasında neden sonuç ilişkisini, yani bağımsız değişkenin aracı değişkene, bağımsız değişkenin bağımlı değişkene ve aracı değişkenin bağımlı değişkene olan etkisini göstermektedir. Burada aracı değişkenin etkisi kontrol edildiğinde bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin düzeyine bakılır. İlişki düzeyinde düşüş olması ve anlamlılığın devam etmesi ‘kısmi aracılığı’, ilişkinin anlamlı çıkmaması ise ‘tam aracılığı’ gösterir. Diğer taraftan aracı değişken ile bağımlı değişken arasındaki anlamlılık düzeyinin de korunması gerekir (Baron ve Kenny, 1986).

Şekil 1. Yaşamın anlamı, ölüm Anksiyetesi ve öz-aşkınlık arasındaki ilişki

Örnekleme

Bu araştırma, Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi'nin 01. 03. 2019 tarihli onamı ile 29 Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak, %5 kabul edilebilir hata payı ve %95 güven aralığı ile 1315 kişilik bir evrenden en az 278 öğrencinin evrenin temsil gücünü sağlayabileceği bilgisiyle belirlenmiş (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004) ve fakülte bölümlerinden eşit sayıda katılımcı olacak şekilde toplamda 326 katılımcı verisi üzerinden yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından oluşturulan bu form katılımcıların yaş, cinsiyet ve algılanan gelir düzeyini sorgulamaktadır. Algılanan gelir düzeyi, 'çok düşük-düşük-orta-yüksek' olacak şekilde dört kategoride kodlanmıştır.

Abdel-Khalek Ölüm Anksiyetesi Ölçeği (2015)

Ölüm anksiyetesi, 2004 yılında Abdel-Khalek tarafından Arapça ve İngilizce olarak geliştirilen 20 maddeli Beşli Likert tipi bir ölçüm sağlayan (1=hiç ve 5=çok fazla) ölçek ile ölçülmüştür. Ölçek, 2015 yılında Aydoğan ve arkadaşları tarafından Türkçe'ye adapte edilmiştir. Ters madde içermemektedir. Abdel-Khalek Ölüm Anksiyetesi Ölçeği'nin Türkçe formu için .86 olarak hesaplanan Cronbach alfa değeri, ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Yüksek toplam puan, daha yüksek düzeyde ölüm anksiyetesinin varlığına işaret etmektedir (Aydoğan ve ark. 2015).

Öz Aşkılık Ölçeği

Öz-aşkılık, Reed (1991) tarafından geliştirilen Öz-aşkılık Ölçeği ile ölçülmüştür. Türkçe'ye 2015 yılında Sarıçam adapte etmiştir. Ölçek Dörtlü Likert tipi bir ölçüm sağlamaktadır (1=hiç ve 4=çok). Ters madde bulunmamaktadır. Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .87; test-tekrar test korelasyon katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Ayrıca düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .34 ile .57 arasında sıralandığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre ölçeğin pozitif psikoloji, din psikolojisi ve eğitim psikolojisinde kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Yüksek puan, yüksek öz-aşkılığın varlığına işaret etmektedir (Sarıçam, 2015).

Yaşamın Anlamı Ölçeği

Yaşamın anlamı, Steger, Frazier, Oishi ve Kaler tarafından 2006'da geliştirilen Yaşamın anlamı Ölçeği ile ölçülmüştür. Türkçe'ye 2015 yılında Akın ve Taş adapte etmiştir. Ölçek Yedili Likert tipi bir ölçüm sağlamaktadır (1=Benim için tamamen doğru ve 7= benim için hiç doğru değil). 9. Madde ters kodludur. YAÖ'nün iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları mevcut anlam alt ölçeği için .77, aranan anlam alt ölçeği için .83 olarak bulunmuştur. Dört hafta arayla elde edilen test-tekrar test güvenilirlik katsayılarının ise mevcut anlam alt ölçeği için .89, aranan anlam alt ölçeği için .92 olduğu saptanmıştır. Düşük puan, yaşamın anlamının yüksekliğine işaret etmektedir (Akın ve Taş, 2015).

İstatistiksel Metot

Verilerin analizi konusunda, betimleyici istatistikler frekans, yüzde, ortalama, standart sapma değerleri ile sunulmuştur. Ölçeklerin katılımcıların cinsiyet, yaş ve algılanan gelir düzeyi değişkenlerine göre farklılığının incelenmesi amacı ile bağımsız t testi analizi ve varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Aracılık etkisinin incelenmesi için hiyerarşik regresyon modeli kullanılmıştır. Çalışmada 0,05'den küçük p değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Analizler SPSS 22.0 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR**Tablo 1.**Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin yapılan betimsel analiz sonuçları

Cinsiyet	N	%
Erkek	199	61
Kadın	127	39
Yaş	N	%
18	38	12
19	40	12
20	57	17
21	119	37
22	48	15
23	24	7
Algılanan Gelir Düzeyi	N	%
çok düşük	7	2
Düşük	93	29
Orta	202	62
Yüksek	24	7
Toplam	326	100

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin yapılan betimsel analiz sonucunda, katılımcıların %61'nin erkek ve % 39'nun kadın olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların % 12'nin 18 , % 12'nin 19, % 17'nin 20, % 37'nin 21, % 15'nin 22 ve %7'nin 24 yaşında olduğu görülmüştür. Katılımcıların yaş ortalamasının 20,52+1,39 olduğu, algıladıkları gelir düzeylerinin %2 ile çok düşük, % 29 ile düşük, %62 ile orta ve % 7 ile yüksek düzeylerde olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların öz-aşkınlık düzeyleri, ölüm anksiyetesi düzeyleri ve yaşamın anlamı düzeyleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların öz-aşkınlık düzeyleri, ölüm anksiyetesi düzeyleri ve yaşamın anlamı düzeyleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları

Boyutlar		Öz-aşkınlık	Ölüm Anksiyetesi	Yaşamın Anlamı
Öz-aşkınlık	r	1		
	p			
Ölüm Anksiyetesi	r	0,397**	1	
	p	0,01		
Yaşamın Anlamı	r	0,850**	0,369**	1
	p	0,01	0,01	

Katılımcıların öz-aşkınlık düzeyleri, ölüm anksiyetesi düzeyleri ve yaşamın anlamı düzeyleri arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına göre öz-aşkınlık düzeyleri ile ölüm anksiyetesi düzeyleri arasında pozitif yönde, orta düzeyde güçte ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,397$, $p=0,01$, $p<0,05$). Öz-aşkınlık düzeyleri yüksek olan katılımcıların aynı zamanda ölüm anksiyetesi düzeylerinin de benzer düzeyde yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların öz-aşkınlık düzeyleri ile yaşamın anlamı düzeyleri arasında pozitif yönde, çok yüksek düzeyde güçte ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,85$, $p=0,01$, $p<0,05$). Öz-aşkınlık düzeyleri yüksek olan katılımcıların aynı zamanda yaşamın anlamı düzeylerinin de benzer düzeyde yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların yaşamın anlamı düzeyleri ile ölüm anksiyetesi düzeyleri arasında pozitif yönde, orta düzeyde güçte ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,369$, $p=0,01$, $p<0,05$). Yaşamın anlamı düzeyleri yüksek olan katılımcıların aynı zamanda ölüm anksiyetesi düzeylerinin de benzer olduğu söylenebilir.

Katılımcıların yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık düzeyleri arasındaki ilişkide ölüm anksiyetesi düzeyinin aracılık yapıp yapmadığına ilişkin regresyon analizinin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık düzeyleri arasındaki ilişkide ölüm anksiyetesi düzeyinin aracılık yapıp yapmadığına ilişkin regresyon analizinin sonuçları

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β **	t	p
1	Öz-aşkınlık (Y)	Yaşamın Anlamı	0,85	29,07	0,01
		$R^2=0,72$			
$F_{model}=F=845,63$,(p=0,001,p<0,01)					
Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β **	t	p
2	Öz-aşkınlık (Y)	Yaşamın Anlamı	0,81	26,25	0,01
		Ölüm Anksiyetesi*	0,10	3,10	0,01
		$R^2=0,86$, $\Delta R^2 = 0,14$, p<0,05			
$F_{model}=438,3$,(p=0,001,p<0,01)					

*Aracı değişken**Standardize edilmiş katsayılar kullanılmıştır(β).

Katılımcıların yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık düzeyleri arasındaki ilişkide ölüm anksiyetesi düzeyinin aracılık yapıp yapmadığına ilişkin regresyon analizinin sonuçlarına göre öz-aşkınlık ve yaşamın anlamı düzeyleri arasında yüksek düzeyde ilişki olduğu model 1’de tespit edilmiştir ($R^2=0,72$, p<0,01). Yaşamın anlamı düzeyi katsayısının ve elde edilen regresyon eğrisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Model 2’de ölüm anksiyetesi aracı değişken olarak modele eklendiğinde; öz-aşkınlık ile yaşamın anlamı ve ölüm anksiyetesi arasında çoklu düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Modelin açıklama yeteneğinin %86 olduğu ve bu oranın oldukça yeterli olduğu söylenebilir ($R^2=0,86$). Modelde yer alan yaşamın anlamı ve ölüm anksiyetesi bağımsız değişkenlerinin kat sayısının ve modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0,01). Elde edilen modellerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($F=438,3$, p=0,01, p<0,05).

Bu ilişkiye ölüm anksiyetesinin aracılık etkisinin incelenmesi amacıyla kurulan model 2’de aracı değişkenin öz-aşkınlık ve yaşamın anlamı değişkenlerinin yer aldığı modelde aracılık etkisinin olduğu görülmüştür. R^2 değişim düzeyinin anlamlı olması ($\Delta R^2 = 0,14$, p<0,05) modeldeki ve aracı değişken (ölüm anksiyetesinin) ile bağımsız değişken (yaşamın anlamı) katsayısındaki (β) değişimleri nedeni ile aracılık etkisinin olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA

Literatürde yaşamın anlamının birçok değişken üzerine etkilerini inceleyen araştırmalar oldukça fazla iken (Debats, 1996; Orbach ve ark., 2003; Triplett ve ark., 2012), ölüm anksiyetesinin aracı değişken olarak ele alındığı çalışmalar sınırlı hacimdedir. Ayrıca literatürde ölüm anksiyetesinin yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık ilişkisine yaptığı aracılığa dair mevcut bir araştırma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada ele alınan değişkenler arasındaki ilişkinin sonuçlarının literatüre özgün bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmada yaşamın anlamı, ölüm anksiyetesi ve öz-aşkınlık düzeylerinin cinsiyet, yaş ve algılanan gelir düzeyi ile ilişkisi konusunda anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Önceki çalışmalara bakıldığında ölüm konusunda kadınların genellikle erkeklerden daha fazla anksiyete hissettiği bildirilmektedir (Kastenbaum, 2000; Keller, Sherry ve Piotrowski, 1984; Peterson ve Plehn, 1999). Öte yandan çeşitli araştırmalarda her ne kadar yaşlıların gençlere göre ölüm anksiyetesini daha yoğun hissettiği belirtilse de, yaş ile ölüm anksiyetesi arasında doğrusal bir ilişki kurmak mümkün değildir (Keller, Sherry ve Piotrowski, 1984).

Çalışmanın bulguları, ölüm anksiyetesinin yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık arasında tam aracılık etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, yaşamın anlamı hem ölüm anksiyetesine hem de öz-aşkınlığa pozitif etki ederken, ölüm anksiyetesinin araya girmesiyle yaşamın anlamının öz-aşkınlık üzerindeki etkisi dolaylı olmaktadır. Bu durum, yaşamın anlamının öz-aşkınlık düzeyine daha fazla etki edebilmesi için kişide ölüm anksiyetesinin söz konusu olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ölüm anksiyetesinin aracılık rolü bağlamında yaşamın anlamı ile pozitif ilişkisi önceki sınırlı bir literatür ile uyum içerisindedir. Lyke (2013), genç erişkinlerle gerçekleştirdiği araştırmasında düşük anlam arayışına sahip kişilerin düşük ölüm anksiyetesine sahip olduğunu bulgularken, Yüksel ve ark. (2017) yetişkinler ile yaptıkları çalışmada ölüm anksiyetesi ve aranan anlam arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir.

Ölüm anksiyetesinin aracı değişken olarak anlamlı bulunması, üniversite dönemindeki genç bireylerin yaşamda hissettikleri anlam ile bu anlamı somut olarak kendisinde bulacakları öz-aşkınlık deneyimleri söz konusu olduğunda, ölüm anksiyetesinin önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle genç bireylerin anlam duygusu ile özlerini aşarak diğer öznelerle ulaşmayı mümkün kılan eylemler gerçekleştirmeleri arasındaki ilişki, ölümün hissettirdiği kaygı yani yaşamda kısıtlı bir süreye sahip olduğu bilgisinin aracılığında anlamlı hale gelmektedir.

Yaşamın anlamı ile ölüm anksiyetesi arasında tespit edilen pozitif ilişki, negatif ilişki yönünde öngörülen araştırma hipotezini desteklememektedir. Bu bulgu ayrıca, anlam duygusunu daha fazla hisseden bireylerin ölüm anksiyetelerinin daha az olacağı yönündeki genel varoluşçu kanı (Tomer,

Eliason ve Wong, 2008; Yalom 2001) ve ilgili araştırma bulgularıyla (Pyszczynski, Solomon ve Greenberg, 2003; Routledge ve Juhl, 2010) da örtüşmemektedir. Genel literatür, insanların hayatlarını anlam ve amaçlarla dolu hissettikleri takdirde ölüm anksiyetesini atatabileceklerini ileri sürer. Başka bir deyişle, insanlar geçici olarak varlıklarının anlamlı ve daha büyük bir amaca hizmet ettiğine inanırlarsa ölümün kaçınılmazlığı tehdit edici değildir. Yaşamın anlamı ile ölüm anksiyetesi arasındaki pozitif ilişkiye dair yapılabilecek ilk tahmin, araştırmada örneklemin genç yaş grubundan seçilmesiyle ilgili olabilir. Gençliğin biyo-psiko-sosyal zemininde hissedilen ölüm anksiyetesinin, orta ve ileri yaşlardaki bireylerden farklı deneyimlenme ihtimali vardır. Ayrıca genç yetişkinlikteki anlam duygusu ile orta ve ileri yetişkinlikteki anlam duygusu arasında nitel ve nicel bir farklılık olması da mümkün gözükmemektedir (Drolet, 1990). Pozitif bir ilişki tespit edilmesinin bir başka yorumu, ölüm anksiyetesinin, biyolojik, ruhsal, aile-içi, toplumsal ve politik çeşitli boyutlara duyarlı bir duygu olması ve bu boyutlardan etkilenme ihtimalidir.

SONUÇ

Ölüm anksiyetesinin yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık ilişkisine aracılık ettiğine ilişkin bulgunun, alana, varoluşçu felsefe ve psikoterapi literatürünü destekler nitelikte bir bilimsel katkı sunduğu söylenebilir. Bu bulgu ayrıca psikoterapistin teorik yönelimden bağımsız olarak, klinisyenlere bireysel ve grup görüşmelerinde yaşamın anlamı ve öz-aşkınlıkla ilgili gündemler açığa çıktığında, ölüm anksiyetesinin örtük veya açık bir şekilde gündemde olduğunu ve bu duyguyu terapötik olarak çalışmaktan kaçınmamanın, sürecin faydasına olacağını göstermektedir. Genç bireylerde yaşamın anlamı ile ölüm anksiyetesi arasında tespit edilen pozitif ilişki ise, yüksek anlam duygusunun ölüm anksiyetesinin düşük düzeyde olmasını garantilemediğini göstermektedir. Bu bulgu, varoluşçu düşünce ve psikoterapi ekolünü, genç yetişkinlerin hissettikleri ölüm anksiyetesinin dinamiklerine ilişkin mevcut teorik varsayımlarını sorgulamaya teşvik edebilir.

Bu araştırmanın güçlü yönü, ölüm anksiyetesi gibi psikoloji ve psikoterapinin merkezindeki bir olguyu öz-aşkınlık gibi ölüm anksiyetesiyle yakından ilişkili ancak az araştırılmış bir kavramla birlikte ele alması ve örneklemini, yaygın olanın aksine, ölümcül kronik hastalığı olmayan genç bireylerin içerisinde seçmesidir. Bu araştırmanın kısıtlılığı ölüm anksiyetesi gibi birçok değişkene duyarlı bir olguyu iki değişken eşliğinde incelemesidir. İleriki araştırmaların bu araştırma konusunu çok değişkenli olacak şekilde, ilişkisel taramaya ek olarak deneysel ve karma desenler aracılığıyla araştırması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adler, A. (2000). *Yaşama sanatı*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say.
- Akça, F., & Köse, İ. A. (2008) Ölüm kaygısı ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri*, 11, 7-16.
- Akın, A., & Taş, İ. (2015). Yaşamın anlamı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Studies*, 10(3), 27-36. doi: 10.7827/TurkishStudies.7860
- Aydoğan, A. S., Gülseren, Ş., Sarıkaya, Ö. Ö., & Özen, Ç. (2015). Abdel-Khalek ölüm anksiyetesi ölçeği Türkçe formunun üniversite öğrencilerinde geçerlilik ve güvenirliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 52, 371-375. doi: 10.5152/npa.2015.8820
- Aydoğdu, H. (2016). Kierkegaard ve Heidegger'de ölümün eksistensiyal-ontolojik çözümlemesi. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 27, 27-150.
- Barrett, W. (2003). *İrrasyonel insan*. (S. Özer, Çev.) Ankara: Hece.
- Baron, R.M., & Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6): 1173-1182.
- Bauman, Z. (2012). *Ölümlülük ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*. (N. Demirdöven, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Becker, E. (2014). *Ölümü inkar*. (A. Tüfekçi, Çev.) İstanbul: İz.
- Benli, S. S., & Yıldırım, A. (2017). Hemşirelerde yaşam doyumu ve ölüme karşı tutum arasındaki ilişki. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 167-179.
- Bergman, Y. S., & Bodner, E. (2018). The connection between subjective nearness-to-death and depressive symptoms: the mediating role of meaning in life. *Psychiatry Research*, 261, 269-273.
- Borgna, E. (2015). *Bekleyiş ve umut*. (M. M. Çilingiroğlu, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Brown, N. O. (1959). *Life against death*. Connecticut: Wesleyan University.
- Camus, A. (2016). *Sisifos söyleni*. (T. Yücel, Çev.) İstanbul: Can.
- Canetti, E. (2007). *Ölüm üzerine*. (G. Aytaç, Çev.) İstanbul: Payel.
- Christian, L. J. (1986). *Philosophy an introduction of wondering*. New York: College Publishing.
- Çüçen, A. (2000). *Heidegger'de varlık ve zaman*. Bursa: Asa.
- Dağlı, E. N. (2010). *Yaşlılarda ölüm kaygısı ve dindarlık* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Debats, D. L. (1996). Meaning in life: Clinical relevance and predictive power. *British Journal of Clinical Psychology*, 35(4), 503-516.
- Debats, L. H. M. (1996). *Meaning in life: Psychometric, clinical and phenomenological aspects*. Groningen: University of Groningen.
- Deleuze G., & Guattari, P. F. (2015). *Felsefe nedir?*. (T. Ilgaz, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Ditfurth, H. (1991). *Korku ve kaygı*. (N. Barn, Çev.) İstanbul: Metis.
- Drolet, J. L. (1990). Transcending death during early adulthood: Symbolic immortality, death anxiety, and purpose in life. *Journal of Clinical Psychology*, 46(2), 148-160. doi: 10.1002/1097-4679(199003)46:2<148::aid-jclp2270460205>3.0.co;2-t
- Durant, W. (2005). *On the meaning of life*. New York: Prometheus.
- Eagleton, T. (2007). *Hayatın anlamı*. İstanbul: Ayrıntı.
- Emmons, R. A. (2005). Striving for the sacred: personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-745. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00429.x>
- Erdoğan, M. Y., & Özkan M. (2007). Farklı dini inanışlardaki bireylerin ölüm kaygıları ile ruhsal belirtiler ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(3), 171-179.
- Firestone, R. (2009). *Beyond death anxiety*. New York: Springer.
- Foulquie, P. (1998). *Varoluşçunun varoluşu*. (Y. Şahan, Çev.) İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Frankl, V. R. (1994). *Duyulmayan anlam çılgılığı*. (S. Budak, Çev.) Ankara: Öteki.
- Frankl, V. E. (2009). *İnsanın anlam arayışı*. (S. Budak, Çev.) İstanbul: Okuyan Us.
- Frankl, V. R. (2014). *Hayatın anlamı ve psikoterapi*. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Say.
- Freud, S. (2001). *Haz ilkesinin ötesinde*. (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis.
- Fromm, E. (2006). *Psikanaliz ve din*. (E. Erten, Çev.) İstanbul: Say.
- Guttman, D. (2008). *Finding meaning in life and, at midlife and beyond*. Westport: Greenwood.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman*. (K. H. Ökten, Çev.) İstanbul: Agora.
- Jong, J., & Halberstadt, J. (2016). *Death anxiety and religious belief*. London: Bloomsbury Academic.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik psikoloji*. (E. Gürol, Çev.) İstanbul: Payel.
- Kastenbaum, R. (Ed.). (2000). *The psychology of death*. New York: Springer Publishing Company.
- Kaufmann, W. (2001). *Dostoyevski'den Sartre'a varoluşçuluk*. (A. Göktürk, Çev.) İstanbul: De.
- Kellehear, A. (2015). *Ölme üzerine bir inceleme*. (B. Zeren, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

- Keller, J. W., Sherry, D., & Piotrowski, C. (1984). Perspectives on death: A developmental study. *The Journal of Psychology, 116*, 137-142.
- Kierkegaard, S. (2012). *Kaygı kavramı*. (T. Armaner, Çev.) İstanbul: İş Bankası.
- Langs, R. (1997). *Death anxiety and clinical practice*. London: Karnac.
- Levinas, E. (2014). *Ölüm ve zaman*. (N. Başer, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Lyke, J. (2013). Associations among aspects of meaning in life and death anxiety in young adults. *Death Studies, 37*(5), 471-482.
- Macdonald, M. J., & Wong, P. T. P. (2012). *The human quest for meaning: Theories, research, and applications*. London: Routledge.
- Marshall, M. (2012). *Logotherapy revisited: Review of the tenets of Viktor E. Frankl's logotherapy*. Ottawa: Ottawa Institute of Logotherapy.
- May, R. (1996). *The meaning of anxiety*. New York: W. W. Norton.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan felsefesi*. İstanbul: Dergâh.
- Orbach, I., Mikulincer, M., Gilboa-Schechtman, E., & Sirota, P. (2003). Mental pain and its relationship to suicidality and life meaning. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 33*(3), 231-241.
- Otway, L. J., & Carnelley, K. B. (2013). Exploring the associations between adult attachment security and self-actualization and self-transcendence. *Self and Identity, 12*, 217-230. doi: 10.1080/15298868.2012.667570
- Öztürk, Z. K. (2010). *Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı* (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), T.C. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Peterson, R. A., & Plehn, K. (1999). Measuring anxiety sensitivity. S. Taylor (Ed.), *The LEA series in personality and clinical psychology. Anxiety sensitivity: Theory, research, and treatment of the fear of anxiety* (ss. 61-81). New York: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2003). *In the wake of 9/11: The psychology of terror*. New York: American Psychological Association.
- Reed, P. G. (1991). Self-transcendence and mental health in oldest-old adults. *Nursing Research, 40*(1), 5-11.
- Robert, N. (1994). *Death anxiety handbook: Research, instrumentation, and application*. Washington: Taylor&Francis.
- Ross, K. (2010). *Ölüm ve ölmek üzerine*. (E. Uşşaklı, Çev.) İstanbul: April.
- Routledge, C., & Juhl, J. (2010). When death thoughts lead to death fears: Mortality salience increases death anxiety for individuals who lack meaning in life. *Cognition and Emotion, 24*(5), 848-854. doi:10.1080/02699930902847144

- Sarıçam, H. (2015). Öz aşkınlık ölçeği Türkçe formunun psikometrik özellikleri. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 5, 25-34.
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve hiçlik*. (T. Ilgaz ve G. Eksen, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Softa, H. K., Uçukoğlu, H., Karaahmetoğlu, G. U., & Esen, D. (2011). Yaşlılarda ölüm kaygısı düzeyini etkileyen bazı faktörlerin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 4(1-2), 67-79.
- Solomon, R. C. (2006). *Dark feelings, grim thoughts: Experience and reflection in Camus and Sartre*. Indiana: Notre Dame Philosophical Reviews.
- Spellman, W. M. (2017). *Ölümün kısa bir tarihi*. (A. B. Pekiner, Çev.) İstanbul: Can.
- Soleimani, M. A., Sharif, S. P., Yaghoobzadeh, A., Yeoh, K. K., & Panarello, B. (2018). Exploring the relationship between spiritual well-being and death anxiety in survivors of acute myocardial infarction: Moderating role of sex, marital status and social support. *Journal of Religion and Health*, 57(2), 683-703.
- Tagay, Ö., Voltan-Acar, N., & Nalbant, A. (2016). Logoterapide kullanılan kavramların ve tekniklerin Türk kültüründe uygulanabilirliği. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(1), 105-126.
- Tillich, P. (2000). *The courage to be*. New Haven: Yale University.
- Triplett, K. N., Tedeschi, R. G., Cann, A., Calhoun, L. G., & Reeve, C. L. (2012). Posttraumatic growth, meaning in life, and life satisfaction in response to trauma. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(4), 400-410. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/a0024204>
- Tomer, A., Eliason, G. T., & Wong, P. T. P. (Eds). (2008). *Existential and spiritual issues in death attitudes*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Vanagas, R., & Rakšnyš, A. V. (2014) The dichotomy of self-actualization and self-transcendence. *Business Systems and Economics*, 4(2), 196-203. doi: 10.13165/VSE-14-4-2-07
- Vural, M. (2003). Aşkınlık. (A. Cevizci, Ed.) *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Etik.
- Wolf, S. (2010). *Meaning in life and why it matters*. New Jersey: Princeton University.
- Yalom I. (2001). *Varoluşçu psikoterapi*. (Z. Babayiğit, Çev.) İstanbul: Kabalıcı.
- Yalom, I. (2008). *Güneşe bakmak ölümle yüzleşmek*. (Z. Babayiğit, Çev.) İstanbul: Kabalıcı.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay.
- Yüksel, M. Y., Güneş, F., & Akdağ, C. (2017). Investigation of the death anxiety and meaning in life levels among middle-aged adults. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(2), 165-181. doi: 10.12738/spc.2017.2.0024